

Snježana Kordić

Komentar Izjave HAZU

226

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti oglasila se »Izjavom o položaju hrvatskoga jezika«, koju je sastavio njen Razred za filološke znanosti, a objavio *Novi list* (24. 2. 2005.) pod naslovom »Hrvatski jezik je poseban i neovisan od srpskoga i drugih srodnih standardnih jezika«. Budući da u *Književnoj republici* već teče diskusija o jeziku, ova Izjava HAZU se može shvatiti kao svojevrsno uključivanje te institucije u diskusiji. Tim više što i među sedmoricom dosad uključenih supolemičara prevladaju članovi Akademije, a trojica od njih su čak redovni članovi HAZU: Stjepan Babić, Dalibor Brozović i Stjepan Damjanović. Zbog toga, a još više zbog samog sadržaja Izjave, smatram neophodnim da se ovdje kritički osvrnem na nju.

Izjava sadrži brojne netočne tvrdnje i neosnovano zastrašivanje. Iako jezična stvarnost i lingvistika pokazuju da Hrvati, Srbi, Bošnjaci i Crnogorci govore istim policentričnim standardnim jezikom, koji se sastoji od nacionalnih varijanata, potpisnici Izjave HAZU ne samo da zaobilaze tu činjenicu, nego sugeriraju da bi njeno prihvaćanje značilo »nametanje jednoga [jezika] drugima«, »gubitak ravnopravnosti«, »grubo kršenje ljudskih prava«, ukidanje »neovisnosti«, zataškavanje »posebnosti«, »potiskivanje« i »diskriminaciju Hrvata«. Prešućuju da nacionalne varijante znače suprotno: priznavanje jezičnih posebnosti veza-nih za naciju, međusobnu ravnopravnost i da nijedna nacija nema pravo name-tati drugoj neka rješenja iz svoje varijante (Ammon 1995, 496). Prešućuju da su nacionalne varijante jednog te istog jezika česta pojava u svijetu (Blum 2002, 124) i da su razlike među varijantama veće nego u našem slučaju, npr. kod varijanti njemačkog jezika, a o varijantama engleskog, španjolskog, portugal-skog, francuskog i drugih jezika da i ne govorim (Thomas 2003, 325). Pritom se države u kojima se govori nacionalna varijanta ne osjećaju diskriminirane, neravnopravne, potisnute ili ovisne na planu jezika, usp. Ameriku, Englesku, Kanadu, Brazil, Argentinu, Francusku, Čile, Maleziju, Singapur, Indoneziju, Australiju, Švicarsku itd.

Primjeri tih i brojnih drugih država pokazuju da varijante služe nacionalnim državama. To dokazuje da ne mora svaka nacija imati različit standardni jezik, a potpisnici Izjave tvrde suprotno. Kažu da ako jezik »funkcionira za Hrvate savršeno jednako kao za bilo koji drugi narod njegov standardni jezik«, to znači da je »hrvatski književni ili standardni jezik poseban i neovisan jezik od srpskoga i drugih srodnih standardnih jezika«. Međutim, i za Amerikance, Brazilce, Austrijance itd. nacionalna varijanta funkcionira na jednak način jer sve nacionalne varijante su standardne (Ammon 1995, 69; 1996, 169). A to ipak ne znači da se radi o različitim standardnim jezicima. Jer da bi se radilo o različitim standardnim jezicima, moraju postojati i bitne razlike među njima. Takve razlike kod varijanti ne postoje pa se zato i govori o varijantama jednog standardnog jezika. U citatu se podmeće da su samo različiti standardni jezici neovisni, što nije istina jer i sve varijante su neovisne: svaka neovisno kodificira jezik unutar svoje nacionalne države i nitko izvan državnih granica ne može nametati oblik te kodifikacije. Kad autori u nastavku kažu da se u hrvatskom i srpskom slučaju kodifikacija odvijala neovisno, onda to nije dokaz da se radi o različitim standardnim jezicima jer neovisnu kodifikaciju imaju i varijante drugih policentričnih jezika (Ammon 1996, 158–159; Gröschel 2003, 181). Citat sadrži i neumjesnu tvrdnju da nam je srpski srodan jezik: kao prvo, ne radi se o srodnom jeziku, nego o varijanti istog jezika, a kao drugo, čemu naglašavati nekakvu srodnost kad su svi indoevropski jezici međusobno srodni.

Primjeri nacionalnih varijanti u Evropi i svijetu osporavaju tvrdnju iz Izjave da ako se jezik Hrvata ne bi smatrao različitim standardnim jezikom, »to bi grubo kršilo ljudska prava i pravne temelje međunarodne zajednice, Ujedinjenih naroda, Vijeća Europe i Europske unije«. Potpisnici Izjave svjesno koriste laž kako bi stvarali neutemeljen strah od činjenice da Hrvati i Srbi govore istim policentričnim standardnim jezikom. Pravljenjem takvog straha žele sebe prikazati potrebnima i važnima društvu: ako inzistiraju na neistinitoj tvrdnji da Hrvati i Srbi govore različitim standardnim jezicima, mi moramo vjerovati da oni tako spašavaju naciju od ropstva. A ustvari su oni ti koji grubo krše ljudska prava i pravne temelje međunarodne zajednice jer tvrde da je za postojanje svake nacije neophodan zaseban standardni jezik, čime poriču postojanje američke nacije, austrijske, brazilske, kanadske, švicarske, australijske, irske i brojnih drugih nacija.

Kad se već u gornjem citatu spominje Evropska unija i jezično pitanje prilikom mogućeg ulaska Hrvatske u nju, može se za rješavanje tog pitanja koristiti iskustvo država s nacionalnom varijantom koje su već postale članice EU. Tako bi primjer kako je Austrija riješila pitanje svoje varijante prilikom ulaska u Evropsku uniju mogao poslužiti kao model za rješavanje istog pitanja prilikom ulaska Hrvatske.¹

U Izjavi se navodi da je hrvatski bio standardni jezik već u 18. stoljeću, a da je srpski postao standardnim tek u 19. st. tako što se približio već posto-

1 O rješavanju jezičnog pitanja prilikom ulaska Austrije u EU vidi više u de Cillia (1995).

ječem hrvatskom standardu. Iz te tvrdnje se vidi da pisci Izjave uopće ne znaju što je to standardni jezik. Osnovno svojstvo standardnog jezika je nadregionalnost i nadgrupnost te nadređenost dijalektima i sociolektima (Lewandowski⁵1990, 1096; Stedje⁵2001, 222). To znači da se o standardnom jeziku na teritoriju današnje Hrvatske može govoriti tek od sredine 19. stoljeća jer je tek tada postignuta nadregionalnost ukidanjem jezičnog trojstva tako što je i kajkavska i čakavska regija pristala da za nadregionalni jezik uzme štokavski. Istovremeno je i na teritoriju današnje Srbije došlo do standardizacije jer je jezično dvojstvo da narod govori štokavski a viši slojevi društva pišu slavjanoserbski ukinuto tako što su viši slojevi pristali da uzmu štokavski iz naroda. Budući da se danas u Hrvatskoj ne prelazi na čakavski ili kajkavski, nego je štokavica i dalje nadregionalni a time i standardni jezik, te da se u Srbiji danas ne prelazi na slavjanoserbski, nego je i dalje i višim i nižim slojevima društva standardni jezik štokavski, nije se na području standardnosti ništa promijenilo. Zato ni izjave da Bečki dogovor² više ne važi nisu točne. A nisu ni dovoljne obične izjave da ga ponište kad je u jezičnoj stvarnosti on i dalje u potpunosti primijenjen.

Postojanje pojedinih gramatičkih i leksikografskih djela prije sredine 19. st. u pojedinim regijama današnje Hrvatske, čak i u slučajevima kada su opisivala štokavicu, ne znači da je time ujedno već postojao i standardni jezik. On nije bio standardni jer nije imao nadregionalnu funkciju, odnosno nije bio nadređen dijalektima. Usput rečeno, jezik se u tim djelima nije nazivao hrvatski, nego ilirski, slavonski, dalmatinski itd. Neki filolozi u Hrvatskoj danas pokazuju svoje rodoljublje pokušajem lociranja standardnog jezika u što dublju prošlost. Tako Samardžija (1997), podilazeći nacionalno poželjnoj slici povijesti, već govori o tri stoljeća hrvatskog standardnog jezika, a Tafra (2004, 169) se takmiči s njim uvodeći brojku od četrsto godina.

Kad pisci Izjave uvode pojam »hrvatske povijesne i narodne jezične zajednice«, potrebno ih je podsjetiti da je hrvatska narodna zajednica oformljena tek u razdoblju između dva svjetska rata (Hösch/Nehring/Sundhaussen 2004, 470), pa se stoga ne može govoriti o nekakvoj povijesnoj zajednici. Ni jezična zajednica se ne može okarakterizirati kao povijesna jer ta zajednica nije postojala dok god je trajala kajkavsko–čakavsko–štokavska jezična razjedinjenost, koja se počela prevladavati tek od sredine 19. stoljeća. Osim toga, jezična zajednica nije ograničena na Hrvate, nego su u istoj štokavskoj jezičnoj zajednici i Srbi, Bošnjaci i Crnogorci.

Sastavljači Izjave primjećuju da se Hrvati i Srbi međusobno razumiju kad govore na standardnom jeziku, što dokazuje da se ne radi o različitim jezicima kakvi su npr. talijanski i albanski. U Izjavi se nastavlja tvrdnjom da se u hrvatskom i srpskom slučaju radi o bliskim jezicima. No, to je netočno jer da bi se moglo govoriti o bliskim jezicima potrebna je različita dijalektalna osnova, kao npr. kod češkog i slovačkog. Taj uvjet navode čak i lingvisti koji su uveli

2 Jedan od rijetkih objektivnih uvida u Bečki dogovor pruža Matvejević (2004, 154–155).

pojam bliskih (Ausbau) jezika: »Kloss suprotstavlja bliske (Ausbau-)jezike ne samo Abstand-jezicima, nego i policentričnim standardnim jezicima, tj. dvjema varijantama istog standardnog jezika kakav je srpskohrvatski, moldavski i rumunjski, portugalski u Brazilu i u Portugalu. Nasuprot tim primjerima, parovi poput češkog i slovačkog, bugarskog i makedonskog, danskog i švedskog predstavljaju slučajeve književnih standarda baziranih na različitim dijalektima« (Cooper 1989, 139). I sami autori Izjave su svjesni da je dijalektalna osnova standardnog jezika i u Hrvatskoj i u Srbiji štokavska jer to su napisali i u Izjavi.

Potpisnici Izjave izjednačuju jezik i naciju, iako je poznato da se nacionalne granice ne podudaraju s jezičnima (Greenfeld 2001, 663–664). Uključuju u isti jezik Hrvate u Crnoj Gori, Vojvodini, BiH i Hrvatskoj zato što su jedna nacija, a isključuju iz istog jezika Crnogorce, Srbe i Bošnjake zato što su druga nacija. Međutim, prilikom testiranja kojim jezikom netko govori promatra se njegov jezik, a ne njegova nacionalna pripadnost. Ako su razlike u govoru neznatne, onda se radi o istom jeziku bez obzira na nacionalnu pripadnost njegovih govornika.

Potpisnici izjave izjednačuju i kulturu s nacijom, pozivajući se na nacionalnu »hrvatsku kulturu«. Međutim, poznato je da se nacionalne granice ne podudaraju s kulturnima (Lemberg 1964, 45). Pa kad su autori Izjave već zakupljeni traženjem granica u kulturi, onda se ne mogu pozivati na jedinstvenu hrvatsku nacionalnu kulturu jer se baš unutar Hrvatske razlikuje npr. mediteranski kulturni krug od panonskog kulturnog kruga. Osim toga, ni kulturni krugovi se ne drže nacionalnih granica, nego ih najčešće bitno prekoračuju. Stoga se »postavlja pitanje znanstvene upotrebljivosti pojma kulture« kad se govori o naciji, tim više što se »granice kulture moraju smatrati rasplintutima i teško uhvatljivima« (Esbach 2000, 65).

Iako bi HAZU trebala predstavljati znanstvenu ustanovu i zalagati se za autonomiju lingvistike, ona čini suprotno. U svojoj Izjavi osporava znanosti o jeziku presudnu riječ o pitanjima jezika i zahtijeva bespogovorno slušanje politike. Tvrdi da pitanje jezika »u prvom je redu pravno pitanje«. Međutim, potpisnici Izjave govore o standardnom jeziku, a on je isključivo lingvistički pojam i stoga u domeni lingvistike, a ne prava (Gröschel 2003, 178–179). Ako pravo donese neke odredbe koje se ne podudaraju s lingvističkim spoznajama, onda lingvistika ukazuje političarima na neutemeljenost tih odredbi ne prihvaćajući ih. Gröschel (2003, 151–160) navodi 21 primjer država u kojima lingvistika klasificira jezik drugačije nego što je određeno u ustavima jer su ti ustavi u suprotnosti sa znanstvenim spoznajama. Gröschelovi primjeri su ujedno i dokaz nezavisnosti lingvistike od državnopravnih odredbi. Istovremeno oni znače da tvrdnja HAZU kako se lingvistika mora povinjavati pravnim odredbama nije točna.

Osim toga, mnoge zemlje nemaju ustavno regulirano pitanje jezika, npr. Engleska, Amerika, Njemačka (Cooper 1989, 101). A ima primjera da se čak ni političari ne pridržavaju ustavnih odredbi o jeziku koje su sami donijeli. Co-

per navodi kako npr. u Tunisu, Alžiru i Maroku više desetljeća nakon što je ustavno regulirano da je službeni jezik arapski, ministarstva, pošta i druga administracija i dalje prvenstveno koriste francuski.

Za razliku od hrvatske filologije, čini se da u srpskoj filologiji ima određenih snaga koje su spremne suočiti se s jezičnom stvarnošću i prihvatiti ono što dokazuje svjetska lingvistika i što navodim u brojnim priložima u diskusiji o jeziku u *Književnoj republici* zadnjih godina. Tako je tjedan dana prije Izjave HAZU Srpska akademija nauka i umetnosti donijela svoju izjavu o istoj temi. Izjavu SANU je B92 prenio sljedećim riječima (15. 2. 2005.): »Stručnjaci za srpski jezik u Odboru Srpske akademije nauka i umetnosti navode da je ono što se danas naziva srpskim, hrvatskim i bošnjačkim jezikom i dalje stvarna jezička celina i jedan standardni jezik, iz perspektive lingvistike«. Ova izjava pokazuje da hrvatski jezikoslovci gube saveznike čak i među srpskim lingvistima u tvrdnji da se radi o različitim standardnim jezicima.

Koliko je u praksi neprimjenjiva teza da se radi o različitim jezicima, vidi se i iz novog programa studija komparativne književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, koji je nedavno usvojen (22. 2. 2005.). U programu piše: »Na diplomskom studiju slušaju se dva semestra po 2 sata tjedno drugog stranog jezika (u obzir dolaze svi strani jezici osim srpskog i bosanskog)«. Zašto su ta dva »strana jezika« diskriminirana naspram svih drugih? Ili je možda ipak stvar u tome da se radi o istom jeziku, i da se zato studentima ne želi olakšati studij u takvoj mjeri da ne moraju znati drugi strani jezik.

Iz Izjave HAZU vidi se da ta institucija ne zastupa znanost i da ne primjenjuje kriterije znanosti o jeziku. Ona zastupa politiku, i to najgori oblik nacionalističke politike — šovinizam. Pritom se ne može reći da joj takvu politiku netko nameće, nego HAZU predstavlja njezin izvor. Štoviše, HAZU u Izjavi naređuje političarima da ni slučajno ne potpišu u međunarodnoj zajednici nešto što bi bilo u suprotnosti s jezičnim šovinizmom koji HAZU propovijeda. Najugledniji internacionalni jezični leksikon *Metzler Lexikon Sprache* definira jezični šovinizam na sljedeći način:

»Jezični šovinizam Šovinizam je ekstremni nacionalizam, a jezični šovinizam je u skladu s tim ekstremno cijenjenje jezika vlastite grupe uz istovremeno ekstremno preziranje drugih jezika neke regije ili nekog državnog područja. Jezični šovinizam je često dio takozvane etnogeneze odnosno 'nacionalnog preporoda' [...] i često se pojavljuje zajedno s politički agresivnim borbama za promjenom statusa kontaktnih jezika i s purističkim nastojanjima. Aktualni primjeri jezičnog šovinizma su nastojanja da se srpskohrvatski jezik podijeli na dva jezika, na hrvatski i na srpski.« (Glück 2000, 652)

Morali bismo se zamisliti nad time što od više tisuća jezika na svijetu baš mi služimo za ilustraciju jezičnog šovinizma. Iz definicije se vidi da je jezični šovinizam dio etnogenetskih koncepcija. Znamo li da najnovije »hrvatske etnogenetske koncepcije izazivaju određene asocijacije s Hitlerovom rasističkom teorijom« (Wrocławski 2002, 252), onda postaju još jasnije dimenzije hrvatskog jezičnog šovinizma, koji zastupa HAZU.

Popis citiranih radova:

- Ammon, U. (1995), *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: das Problem der nationalen Varietäten*, Berlin/New York.
- Ammon, U. (1996), »Typologie der nationalen Varianten des Deutschen zum Zweck systematischer und erklärungsbezogener Beschreibung nationaler Varietäten«, *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 63/2, str. 157–175.
- Blum, D. (2002), *Sprache und Politik*, Heidelberg.
- Cooper, R. L. (1989), *Language planning and social change*, Cambridge.
- de Cillia, R. (1995), »Deutsche Sprache und österreichische Identität«, *Medien-Impulse* 14, str. 4–13.
- Esbach, C. (2000), *Nationalismus und Rationalität*, Berlin.
- Glück, H. (ur.) (2000), *Metzler Lexikon Sprache*, Stuttgart.
- Greenfeld, L. (2001), »Nationalism and Language«, R. Mesthrie (ur.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*, Amsterdam i dr., str. 662–669.
- Gröschel, B. (2003), »Postjugoslavische Amtssprachenregelungen — Soziolinguistische Argumente gegen die Einheitlichkeit des Serbokroatischen?«, *Srpski jezik* 8/1–2, str. 135–196.
- Hösch, E. /Nehring, K. /Sundhaussen, H. (ur.) (2004), *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Wien/Köln/Weimar.
- Lemberg, E. (1964), *Nationalismus*, II, Reinbek.
- Lewandowski, T. (1990), *Linguistisches Wörterbuch*, Heidelberg/Wiesbaden.
- Matvejević, P. (2004), »Recenzija rukopisa V. Gotovca 'Moj slučaj'«, *Književna republika* 2/9–10, str. 153–157.
- Samardžija, M. (1997), *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb.
- Stedje, A. (2001), *Deutsche Sprache gestern und heute*, München.
- Tafra, B. (2004), »Dopune hrvatskoj gramatici«, *Jezik* 51/5, str. 169–176.
- Thomas, P.-L. (2003), »Le serbo-croate (bosniaque, croate, monténégrin, serbe): de l'étude d'une langue à l'identité des langues«, *Revue des études slaves* 74/2–3, str. 311–325.
- Wroclawski, K. (2002), »Croatian, Macedonian and Ukrainian National Ideas of Their Ethnogeny«, J. Sujecka (ur.), *The National Idea as a Research Problem*, Warszawa, str. 241–253.